

Crònica: Sobre la VISITA AL CENTRE OCEANOGRÀFIC DE BALEARS

Aina Trias Verbeeck
Institució Milà i Fontanals – CSIC, Barcelona

El dissabte 19 de novembre, just en acabar els actes oficials de la [XVII Trobada d'Història de la Ciència i de la Tècnica a Palma](#), una trentena de participants, que no havien de córrer per agafar l'avió, pogueren gaudir de la visita al [Centre Oceanogràfic de Balears \(COB\)](#) de l'Institut Espanyol d'Oceanografia (IEO) que havia concertat l'equip organitzador.

Imatge 1. Hall del COB. Fotografia d'Aina Trias Verbeeck.

Allà, esperaven Ana Morillas, biòloga i tècnica superior responsable de la comunicació del COB, i Enric Tortosa Martorell, professor qui al llarg de la seva carrera ha executat càrrecs en la direcció de l'IEO, de l'IMEDEA i la Direcció General de Política Científica del Govern de les Illes Balears - aprofitam per agrair-los la seva disposició i dedicació. Durant la visita, ens van explicar i mostrar les històries i peculiaritats que té el COB, fins i tot les més contemporànies, des de la seva creació com a laboratori biològic, primerament a la cala de Porto Pi, gràcies a l'impuls d'Odón de Buen (Zuera, 1863 – Mèxic, 1945), catedràtic de zoologia de la Universitat de Barcelona i destacat pioner de l'oceanografia.

Recordem, però, com aquest inici és també culminació d'un llarg procés de confluències i divergències, la materialització d'un interès oceanogràfic creixent a tot el Mediterrani i, en concret, a les Illes Balears, almenys en alguns dels seus habitants o erudits visitants. Interès que es materialitzava, entre altres coses, en un augment dels esforços per entendre el medi marí i gestionar els seus recursos per part dels organismes de l'Estat. La creació del COB s'insereix, doncs, en una història prèvia de projectes no consolidats que se succeïren durant la segona meitat del segle XIX.

La primera estació zoològica del Mediterrani fou establerta a Nàpols el 1874 pel biòleg alemany, Anton Dohrn (1840-1909). Des de Madrid, s'hi varen enviar investigadors i oficials de marina entre el 1883 i 1893, alguns relacionats amb la Comissió de Pesca creada el 1865 per assessorar el govern en aquests temes, molts d'ells es dedicarien de forma destacada a implementar l'oceanografia a Espanya (Oliver, 2006).

Un dels implicats fou Joaquim Rodríguez Femenias (1839-1905) qui, tot i mai poder realitzar el somni d'una estació biològica menorquina, sempre el va mantenir. Va donar forma al projecte arrel de la proposta de Semper i l'enginyer Francesc Prieto que els va posar en contacte; va fer d'intermediari amb Lluís Salvador d'Àustria-Toscana, conegut com l'Arxiduc -personatge molt reconegut i present al tombant del segle XIX en el desenvolupament i de la cultura i ciències a les illes- amb la intenció d'aconseguir que la família imperial invertís en el projecte; va participar en la petició de l'Ajuntament de Maó per al Ministeri oferint el port, quan al 1886 buscaven indrets on establir estacions biològiques (Vidal, 2008).

Al final de la seva vida, Rodríguez Femenias continuava amb el somni molt present, i va decidir crear amb els seus diners i la col·laboració del seu amic Odón de Buen una estació biològica de suport als projectes que es duïen a terme a Menorca. Malauradament va morir abans de poder fer-ho realitat.

Per la seva banda, Odón de Buen continuà desenvolupant la idea d'institucionalitzar la naixent disciplina de l'oceanografia, amb el suport i model de l'estació francesa de Banyuls-sur-mer i del seu fundador i amic, Lacaze-Duthiers qui també conegué, estudià i estimà les aigües balears. Finalment, es varen donar les circumstàncies adients i es va trobar el suport necessari a l'illa de Mallorca, on acabaria creant-se el 1906 el Centre Oceanogràfic en forma d'un modest laboratori a Porto Pi. Era el segon centre oceanogràfic estatal, precedit sols per l'estació marítima experimental de Santander.

Inaugurat el 1908, comptava amb equipament de laboratori i fotografia, una guarnida biblioteca, aquaris i dues embarcacions:

- **Bolívar:** petita però motoritzada, nomenada així en honor d'Ignacio Bolívar (1850-1944), qui era des del 1901, el director a Madrid del *Museo Nacional de Historia Natural*, i havia estat professor d'Odón de Buen. Ambdós es retrobarien al final de les seves vides a l'exili mexicà. Fou Bolívar qui incorporà de Buen al grup de biòlegs de la *Sociedad Española de Historia Natural* que s'embarcaren el 1885 en el que seria la primera i determinant navegació de l'aragonès a bord de la fragata Blanca. Allà s'instal·là el que podríem considerar primer prototip de laboratori de biologia marina i fou quan de Buen, amb vint-i-dos anys, descobrí la seva vocació.
- **Lacaze-Duthiers:** embarcació a vela, nomenada així en honor d'aquest metge i zoòleg francès, amic de de Buen, fundador de les estacions oceanogràfiques de Roscoff i Banyuls-sur-mer i amant de les aigües illenques. És l'embarcació que apareix a la imatge triada com a cartell per aquesta XVII Trobada.

Imatge 2. Cartell de la XVII Trobada. Imatge del fons: el lacaze Duthiers.

Durant les primeres dècades del *Laboratorio biológico-marino* de Balears es duen a terme campanyes d'investigació al mar Balear i és visitat per nombrosos investigadors d'arreu. El 1926, fou traslladat de Porto Pi a s'Aigua Dolça i, finalment, el 1973, a l'edifici on el trobem encara avui. Una construcció dissenyada per Vicenç Roig Forné i molt influenciada per la corrent de brutalisme arquitectònic. Segons ens explicaren durant la visita, està en terrenys que pertanyen a l'Autoritat Portuària i és probable que el Centre Oceanogràfic de Balears hagi de passar per una nova mudança en els anys vinents.

Imatge 3. Edifici COB, Palma. Fotografia d'Aina Trias Verbeeck.

El Centre Oceanogràfic de Balears, integrat dins *l'Instituto Español de Oceanografía*, actualment vinculat al CSIC, és un dels pols de l'estudi de la mar a les Illes. Especialment a Mallorca, es compta amb una notable infraestructura de diversos centres que depenen total o parcialment de l'administració pública -IMEDEA, SOCIB, etc.-, a més de l'activitat de recerca que es desenvolupa a la Universitat de les Illes Balears. Tota aquesta trama d'entitats en cooperació, junt amb les provinents d'altres àmbits com el conservacionisme, complementant els equips i investigacions, brinden estudi, coneixement, divulgació i valorització destacats del medi marí a la Mediterrània occidental.

El COB compta amb un arxiu i una col·lecció, petita però significativa, d'objectes que narren la seva història. Per exemple, el llibre de visites des de la seva creació, on trobem les firmes del príncep Albert de Mònaco, del general Franco -anys abans de l'alçament, o de Santiago Ramon y Cajal qui treballà uns mesos al laboratori de Palma. De Cajal es conserva també una mostra de tremolosa (vaca comuna: *Torpedo torpedo*), espècie que emprava per estudiar el sistema nerviós que permetia els mecanismes de defensa elèctrica, així com el microscopi emprat per a l'estudi de l'aparell ocular dels cefalòpodes.

Imatge 4. Instruments de recerca i llibre de visites del COB. Fotografia d'Aina Trias Verbeek.

També trobem al centre de l'edifici una exposició permanent dels aparells de mesura imprescindibles per al desenvolupament de les tasques de monitoreig oceanogràfic actual: botelles *niskins*, xarxes de plàncton, així com panells on s'expliquen aquestes pràctiques i les principals línies d'investigació del COB i de l'*Instituto Español de Oceanografía* i els seus vaixells.

Imatge 5. Hall del COB. Fotografia d'Aina Trias Verbeeck.

Una visita ben enriquidora i que ens va apropar la investigació marina, els seus inicis i les perspectives. El Centre Oceanogràfic de Balears compta amb prop d'un centenar de treballadores i treballadors, que duen a terme diferents línies d'investigació que continuen les establertes des d'un inici, centrades, per exemple en la biodiversitat i avaluació de recursos pesquers, i incorporen noves qüestions com les àrees marines protegides, els efectes del canvi global o la contaminació marina, especialment a dia d'avui els efectes relacionats amb la presència de plàstics. També gestiona iniciatives com la coordinada per la mateixa Ana Morillas: [Oceánicas](#), que vol donar visibilitat a les dones que treballen en l'àmbit de l'oceanografia.

Val a dir que en els últims anys, i amb les noves tendències en història de la ciència, s'han produït iniciatives i creat institucions per treballar i recuperar la polifacètica figura i llegat d'Odón de Buen que inclou, però no es limita a, l'oceanografia. També, s'amplien les tendències historiogràfiques per entendre la construcció del coneixement i el desenvolupament de les disciplines científiques dins el teixit social, polític, econòmic i cultural de cada moment; destacant el final del segle XIX per recollir, reconfigurar i en ocasions institucionalitzar xarxes d'intercanvi -d'objectes, llibres, idees-, viatges i col·laboracions que possibilitaren la introducció i auge de noves tècniques i teories amb les quals observar i entendre el món.

Bibliografia d'interès/citada:

Calvo Roy, A. *Ciencia y política entre las dos repúblicas: Odón de Buen*. Colegio de Mexico, 2014.

Gómez Gallego, Juan. 1974. "La Exploración Científica En El Mediterráneo En El Campo de La Oceanografía Física." *Trabajos de Geografía. Mayurqa, Miscelánea de Estudios Humanísticos* 12 (23): 183–90.

Oliver, P. (dir). *La recerca marina a les Illes Balears. Els orígens de l'oceanografia espanyola*. Govern de les Illes Balears, 2006.

Vidal Hernández, J.M. *Història dels projectes per dotar el port de Maó d'una estació biològica (1875-1930)* a: DD.AA. Un segle d'oceanografia a les Balears. *Estudis Baleàrics*, 88/89, p. 37-47, 2008.